

ЗНАХІДКИ ТА ВІДКРИТТЯ

Павло ПЕНЯК

ТРИ БРОНЗОВІ СКАРБИ ІЗ ЗАКАРПАТТЯ

Фонди Закарпатського краєзнавчого музею за останні п'ятдесят років постійно поповнюються новими знахідками. Частина з них опублікована в роки ближче до часу їх знаходження, інші залишалися неопублікованими. Із останніх у цьому повідомленні подається опис бронзових скарбів із сіл Вари і Велика Бігань Берегівського району, а також із міста Мукачеве (мікрорайон Росвигове).

Перший скарб походить із села Вари Берегівського району. Його виявлено в 1964 р. на садибі громадянина Ж. Йовзаї під час риття канами для фундаменту будівлі. Скарб знаходився на глибині 0,7 м у горщику і містив 24 предмети. Серед знахідок: 1) три сокири-кельти з дзьобоподібним завершенням втулки; 2) сокира без втулки; 3) уламок від середньої частини сокири; 4) пластина з гофрованою поверхнею; 5) серп з кнопкоподібним виступом на п'ятці; 6) браслет з розімкнутими кінцями та восьмигранним у перетині корпусом; 7) чотири лійкоподібні підвіски, із яких дві – пошкоджені; 8) формований зливочок бронзи-сирцю; 9) вісім аморфних шматків бронзи-сирцю. В складі скарбу із села Вари представлені бронзові предмети, які не виходять за межі поширених у регіоні Тисо-Дунайського басейну (рис. 1, 1–8).

Скарб містить три кельти, два з яких належать до так званих східнокарпатських. Вони мають стрункий корпус з дзьобоподібним виступом на втулці, яка в перетині має овальну форму. Корпус зміцнений двома ребрами, які спускаються від втулки до леза. Останнє в одного з них дещо заокруглене і у давнину вищерблене, у другого – горизонтально зрізане. Їх розміри: довжина першого – 11,5 см, максимальна ширина леза – 4 см, довжина другого – 11 см, максимальна ширина леза – 3,8 см. Більшість дослідників схильні вважати, що такий тип кельтів виник у період бронзи Д за Рейнеке, а найбільшого поширення набуває у період гальштат АІ. Як правило, у скарбах Карпатської улоговини вони зафіксовані як супроводжуючі речі. Протягом молодшої фази гальштату В їх стає значно менше [Foltiny, 1955, s. 23–26; Novotna, 1970, s. 132].

Третя сокира-кельт за зовнішнім виглядом дещо відрізняється від двох попередніх. Вона середнього розміру з човноподібною втулкою, яка у перетині має овальну форму. Корпус, аналогічно до попередніх екземплярів, зміцнений двома ребрами, які з під втулки опускаються до слабо розширеного заокругленого леза. Довжина сокири 9 см, максимальна ширина леза 3,5 см. Кельти з човноподібною втулкою вперше з'являються в пілінській культурі і продовжують існувати в північно-східній Угорщині в культурі Беркес і Гава, тобто протягом періоду бронзи Д – гальштат В [Kemenczei, 1984, s. 24].

Рідкісним екземпляром є сокира з кельтоподібними рисами. У неї замість обуха і втулки горизонтальний зріз, від якого спускаються два ребра, вичленяючи лезо від корпусу. Вістря леза розширене і заокруглене. Сокира довжиною 8,5 см, ширина верхньої частини знаряддя – 3 см, максимальна ширина леза – 5 см. Аналогії описаному екземпляру у Верхньому Потиссі поки-що невідомі. До рідкісних знахідок належить фрагмент, вірогідно, від великої сокири. На жаль, через фрагментарність важко визначити, до якого з відомих типів сокир він належить.

Одним екземпляром представлений серп з кнопкоподібним виступом на п'ятці. Він належить до середніх за розмірами з невеликою кривизною леза, на якому ближче до гребня розташовані два ребра. П'ятка серпа завершується фігурним краєм та кнопкоподібним виступом. Загальна довжина 15 см, максимальна ширина леза 3 см. Серпи з кнопкоподібним виступом на п'ятці належать до найраніших бронзових знарядь, а їх походження пов'язується із середньодунайською областю і насамперед з носіями курганної культури. Серпи такого типу з'являються на етапі бронзи ІІІ В, наприклад, у Косідерподлаш ІІ, які за класифікацією

А. Можоліч належать до типу Са і Св [Mozsolics, 1967, s. 66]. У Тисо-Дунайському басейні загальне поширення відбувалося на початку доби пізньої бронзи у період В2 за Рейнеке [Kemenczei, 1984, s. 20]. З полями поховань пілінського типу пов'язується виробництво серпів з кнопкою на п'ятці у північній Угорщині, де їх виготовлення базувалося на місцевій сировині і датується періодом бронзи С [Mozsolics, 1967, s. 66]. Серпи такого типу зафіксовані і у Верхньому Потиссі, де вони датуються періодом бронзи С2–ВД [Josa, 1965, s. 41]. Серпи з кнопкою на п'ятці у Карпатській улоговині і поза нею існували довго, наприклад, у скарбі з Недзеліска, де їх супроводжували бронзові котли, миски, залізна сокира [Sulimirski, 1938,

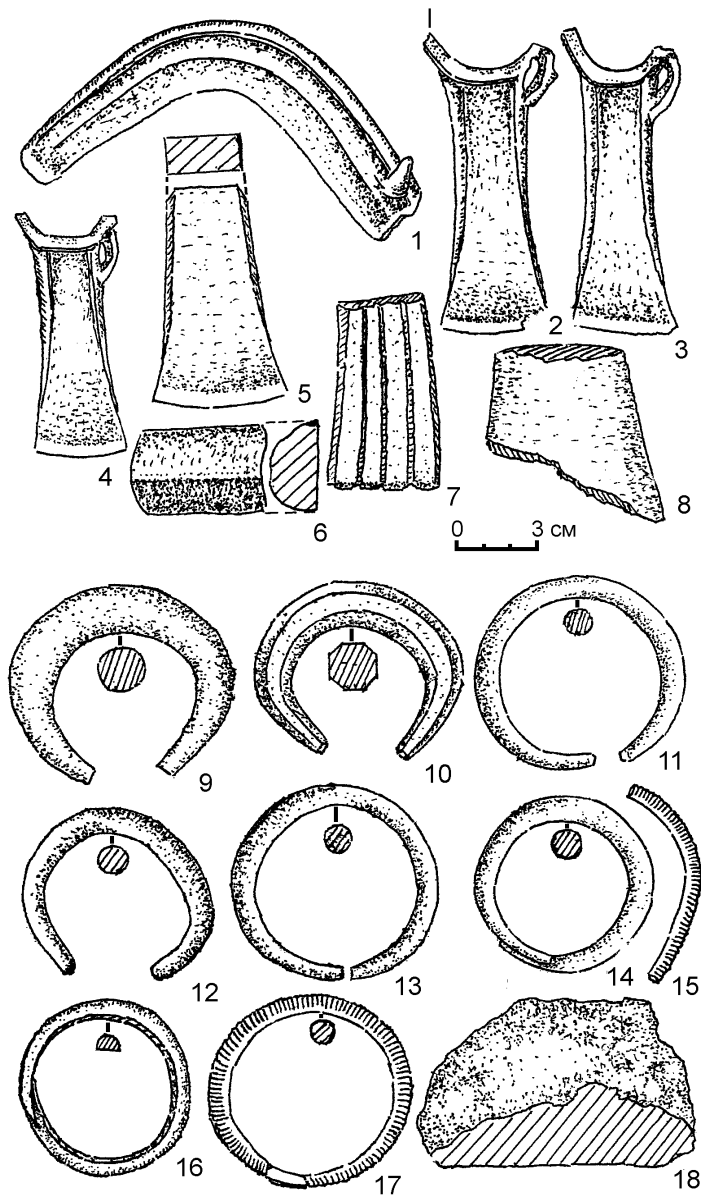

Рис. 1. 1–8 – Вари; 9–18 – Велика Бігань
Fig. 1. 1–8 – Vary; 9–18 – Velyka Bigan'

s. 274].

До невизначених за призначенням предметів належить фрагмент пластини. За формою вона наближена до прямокутника, з корпусом, нахиленим вліво; має різні поверхні. Лицьова сторона близька до гофрованої, зворотна – плоска. Довжина пластини 6,8 см, ширина у ширшій частині 4,2 см, у вужчій – 3,2 см.

Незвичайною формою представлений браслет, який має у перетині восьмигранний корпус товщиною 1,3 см. У первісному вигляді браслет, ймовірно, мав овальну форму із розімкнутими кінцями. Подібні браслети доби пізньої бронзи досить часто зустрічаються у скарбах регіону. Їх поява припадає на період бронзи Д, а існування продовжується протягом гальштатського часу – НА1 [Bader, 1969, s. 79]. Браслети в перетині з восьми- і шестигранним корпусом знаходилися в складі скарбів Валея-луй-Мігаї, Доманешті у північно-східній Трансільванії, де Т. Бадером датовані періодом бронзи Д та раннім залізним віком НА1 [Bader, 1978, s. 108].

Прикраси із скарбу репрезентовані чотирма підвісками лійкоподібної форми (дві з них фрагментовані). Вони належать до одного типу, мають продовговату пустотілу трубку з потовщеною голівкою та нижню лійкоподібну частину. Довжина коливається у межах 6–7,3 см, ширина лійкоподібної частини в межах 3–4 см. Лійкоподібні підвіски відомий чеський історик і археолог Я. Ейснер відніс до доби середньої бронзи (1500–1100 р. до н.е.), які зафіксовані в поховальних урнах пілінського типу [Eisner, 1933, s. 74]. У Словаччині аналогічні підвіски відомі із Спішських Влах, Михайловець, Зволена, Ожданох, Рімавської Сobotи, Дрінчанох. На думку К. Берняковича, лійкоподібні підвіски з'являються в добу ранньої бронзи, але час найбільшого поширення припадає на середню бронзу (1500–1200 р. до н.е.) [Bernakovič, 1961, s. 28].

На території Угорщини аналогічні підвіски відомі зі скарбів косідерського горизонту з Надьтонгоша і Ракошполоти, які А. Можоліч датує періодом бронзи III (В III) [Mozsolics, 1967, tabl. XXI: 57]. Подібні підвіски знаходилися у скарбі з Тиболдороца, датовані Т. Кеменцеї періодом бронзи Д (ВД) [Kemenczei, 1984, s. 265, tabl. LV: 5].

Як супроводжуючі предмети лійкоподібні підвіски інколи знаходилися у скарбах періоду гальштат А–В (НА–НВ) [Pastor, 1951, s. 150]. Вони існували протягом тривалого часу, від періоду бронзи В (ВВ) до гальштату В (НВ), тобто від XIV до X ст. до н.е. і датуючими предметами служити не можуть. Окрім знярядь праці та прикрас скарб містив зливки бронзи-сирцю. Один зливков мав формований корпус у вигляді бруска, який в перетині мав ромбоподібну форму. Інші вісім шматків злиwkів – безформний бронзовий брутхт.

Таким чином, описаний вище скарб складався з бронзових предметів, час існування яких досить тривалий: від кінця середньої бронзи (ВВ) до гальштатського часу (НА). Критерієм для датування скарбу може служити восьмигранний браслет, який датується кінцем пізньої бронзи (ВД) – початком гальштату (НА). Цим же часом – кінцем XII – початком XI ст. до н.е. – слід датувати скарб із села Вари Берегівського району.

Біля села Велика Бігань Берегівського району під час риття котловану для силосної ями було виявлено другий бронзовий скарб. Від бульдозериста, який його знайшов, С. Пеняк отримав і передав у фонди музею одинадцять предметів, а саме: вісім браслетів, один уламок браслету, два бронзових зливки (рис.1, 9–18).

Браслети, беручи до уваги їх форму, можна розділити на чотири варіанти. До першого належать чотири браслети округлої і овальної форми з більш-менш зімкнутими кінцями. Корпус гладкий, в перетині округлої форми. Їх розміри наступні: діаметр першого 8×7 см, діаметр другого 7,5×7 см, третього – 6,5×6 см, четвертого – 7,5×7,5 см. Кінці браслетів не сходяться в проміжку від 2 до 10 мм. До другого варіанту належать два браслети із розімкнутими кінцями. Вони овальні, розміром 7×6 см; мають у перетині гладкий округлий корпус; кінці не сходяться на 2,8 см.

До третього варіанту належить один браслет з перекритими кінцями. В перетині корпус браслета має напівкруглу форму розміром 6,5×6,5 см. Четвертий варіант репрезентований цілим браслетом і одним уламком, орнаментованих нарізками. У цілого браслета кінці перекривають один одного. В перетині корпус браслета округлої форми діаметром 7,5×7 см. Уламок браслета походить від аналогічного екземпляра, описаного вище. У складі скарбу ще два коржикоподібних зливки бронзи-сирцю.

Браслети, що були однією із своєрідних форм прикрас, з'являються у Тисо-Дунайському басейні в середньодунайській курганній культурі в період бронзи В–С (ВВ–ВС). Вони

знаходяться в косідерському горизонті в таких скарбах: Ракошпалота, Сімонторня [Mozsolics, 1967, s. 77]. Браслети із зімкнутими і розімкнутими кінцями та неорнаментованою гладкою поверхнею у Верхньому Потиссі набувають широкого поширення в період бронзи Д (ВД за Рейнеке) (XII ст. до н.е.). Тоді ж побутують і браслети з напівкруглим у перетині корпусом. Близькі аналогії браслетам зі скарбу у Великій Бігані знаходимо в культурі Піліні, де вони зафіксовані у скарбах з Арки і Бюкараньоша (XIII–XII ст. до н.е.) [Kemenczei, 1984, s. 391, tabl. CXXI: 11a, 16a, 18a].

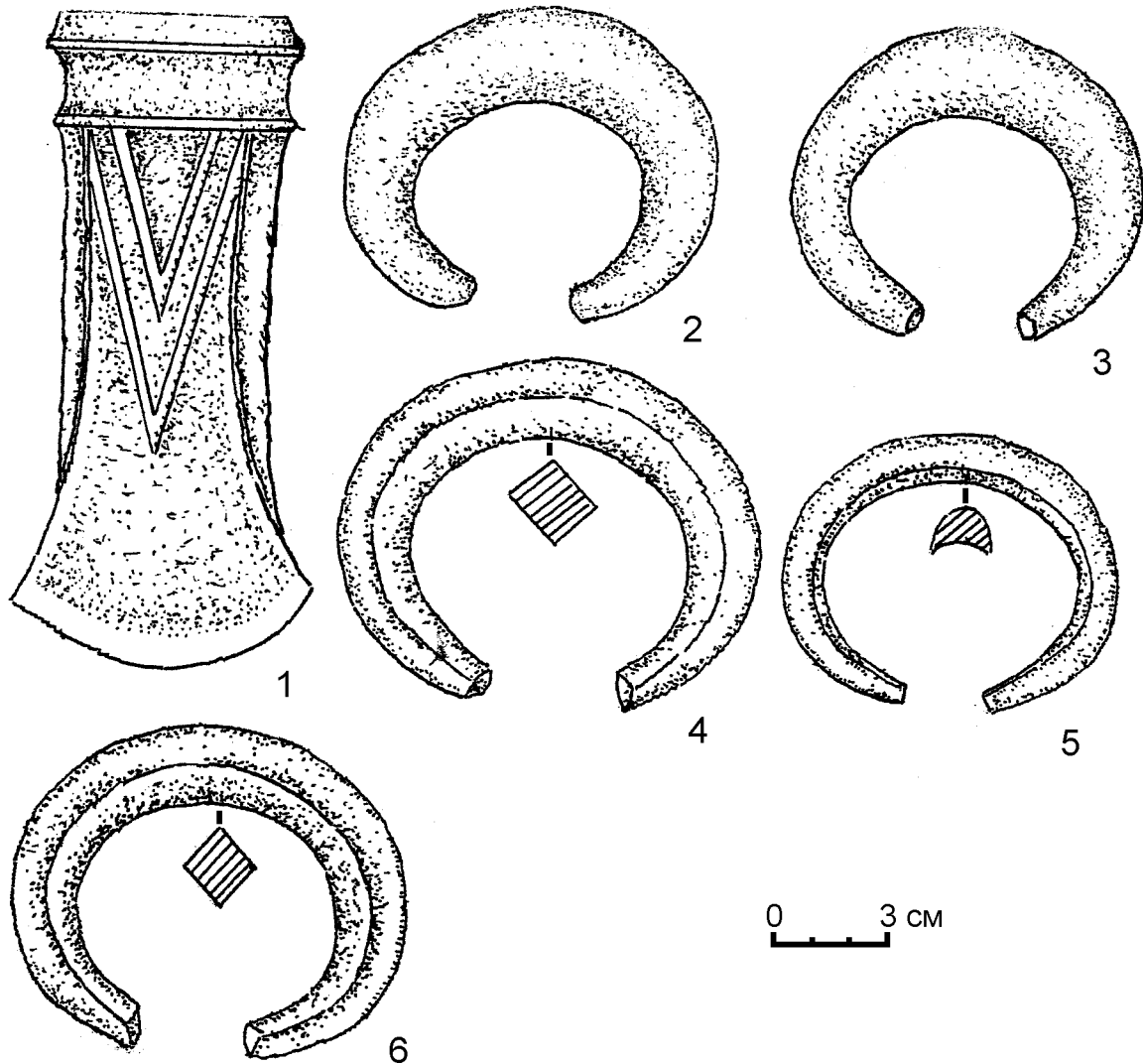

Рис. 2. Мукачево. 1 – кельт; 2–6 – браслети
Fig. 2. Mukachevo. 1 – celt-axe; 2–6 – bracelets

Браслети з горизонтальними нарізками, з відкритими і закритими кінцями з'являються в пілінській культурі в період бронзи С2–Д (ВС2–ВД за Рейнеке). Скарби з такими браслетами знайдено в Бодрогкерестурі та Горшані [Kemenczei, 1984, s. 114, 253, tabl. XLIII: 1–II; tabl. XLVIII: 14, 19]. Вони побутують і в культурі Беркес та Гава як супроводжуючі речі. Враховуючи те, що у складі скарбу з Великої Бігані знаходилися досить однорідні і одночасові предмети, його можна датувати кінцем періоду бронзи С (ВС) – початком бронзи Д (ВД за Рейнеке), або кінцем XIII – початком XII ст. до н.е.

Ще у 1931 р. в Мукачеві (мікрорайон Росвигове) знайдено скарб бронзових речей у садибі громадянина І. Меденця. За повідомленням його сина, він первісно налічував двадцять предметів, які з плином часу загубилися. Всього збереглося шість предметів, які передано у

фонди Закарпатського краєзнавчого музею. Серед них: а) масивний кельт без вушка з горизонтальною втулкою; б) два гранчасті браслети з розімкнутими кінцями; в) два браслети з гладким масивним корпусом; г) браслет, який в перетині має напівмісячну форму і розімкнуті кінці (рис. 2, 1–6).

Втулкова сокира-кельт без вушка належить до рідкісних знахідок доби пізньої бронзи. Вона має прямий масивний корпус та напівкругле розширене лезо. Горизонтальна втулка зміцнена двома потовщеннями, з-під яких у напрямі до леза спускаються два гострокутні ребра. По боках корпусу такі ж ребра, які підкреслено вичленяють лезо від корпусу. Довжина сокири 14,7 см, ширина втулки 5,7 см, ширина леза 6,5 см. Очевидно, такі сокири використовувалися для рубання і розколювання дерева. Вони нагадують сокири-колуни у наш час. Сокири-кельти такого типу (з вушками і без них, з орнаментом на корпусі) виникли в альпійських майстернях і на початку періоду гальштат А1 (НА1) набули широкого розповсюдження в Карпато-Дунайській улоговині.

Найближчі аналогії знаходимо у скарбі з Шарожадані (північно-східна Угорщина), де вона була серед крилатих сокир, браслетів з ребристим і округлим корпусом. Т. Кеменцеї датує цей скарб другим періодом пізньої бронзи або гальштат А1 (НА1 за Рейнеке) [Kemenczei, 1984, s. 183, 388, tabl. CLXXXIII a: 4].

У складі скарбу два ребристі браслети однакової форми, які мають розімкнуті кінці, масивний корпус; у перетині ромбоподібні. Розміри браслетів: діаметр першого 9,5×7,8 см, товщина корпусу 1,8 см, діаметр другого 9×7 см, товщина корпусу 1,7 см. Аналогічні браслети знаходилися у складі згаданого скарбу з Шарожадані, датованих періодом гальштат А1 (НА1) [Kemenczei, 1984, s. 183, 388, tabl. CLXXXIII a: 4]. Вони зафіксовані також у скарбі з Пірічі, де, між іншим, є аналогічний уламок леза від описаної вище сокири. Скарб належав носіям культури Гава і датується періодом гальштат А1 (НА1) [Josa, 1965, s. 30]. Три аналогічні браслети з ребристим корпусом, ромбоподібної в перетині форми знаходилися у скарбі селища Беркес, що в північно-східній Угорщині, де вони датуються теж початком періоду гальштат А1 (НА1) [Josa, 1965, s. 31–32].

Синхронно з ребристими браслетами в Тисо-Дунайському басейні поширюються також і браслети, що мають в перетині напівмісячну форму. Такий браслет є у складі мукачівського скарбу і має розімкнуті кінці, овальний корпус, розміром 8×6 см. Зовнішній бік корпусу браслета напівкруглий, внутрішній – ввігнутий. Аналогічний браслет знаходився у складі згаданого скарбу з Піріче, який належав носіям культури Гава [Kemenczei, 1984, s. 180–181, tabl. CLXXXV: 14].

Найбільш пізніми у скарбі слід вважати два браслети одного варіанту, які мають овальну форму та товстостінний корпус. В перетині корпус округлий, товщиною 2 см, з розімкнутими кінцями. Розмір першого і другого 8×7 см в діаметрі. Як вважає частина дослідників, ці браслети із-за їх форми і ваги (300–400 г) непридатні для використання в побуті як прикраси. Вони, вірогідно, служили еквівалентом в обмінних відносинах в добу пізньої бронзи. Цікаво, що найбільша кількість таких браслетів зафіксована не у місцях їх виробництва – Трансільванії та Словаччині, а на окраїнах, наприклад, у Закарпатті (Медведівці – 2 екземпляри, Мала Добронь – 2 екземпляри, Обава – 3 екземпляри, Мукачево – 2 екземпляри). З території північної Угорщини походить один браслет – близький аналог знахідкам з Мукачева. Це масивний браслет з Ботполаги, датований періодом гальштат А (НА за Рейнеке) (XI ст. до н.е.) [Kemenczei, 1984, s. 268]. Цим же часом можна датувати і мукачівський скарб.

ЛІТЕРАТУРА

Балагури Э.А.

- 1968 Клад бронзовых изделий из поселения поздней бронзы с. Медведовци Мукачевского района Закарпатской области УССР // Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. – 20. – S. 149–152.

Пеняк С.І.

- 1966 Знахідки прикрас пізньої бронзи // Археологія. – Т. XX. – С. 214–217.

- 1969 Негровский клад бронзовых мечей (Закарпатская область УССР) // КСИА. – 115. – С. 39–44.
- 1972 Бронзовий скарб села Крива Хустського району Закарпатської області // Дослідження стародавньої історії Закарпаття. – Ужгород. – С. 106–113.
- Пеняк С. И., Шабалин А. Д.*
- 1964 Олешниковские клады бронзовых изделий // СА.–2. – С. 193–201.
- Bader T.*
- 1969 Depozitul de bronzuri de la Domanesti // Studii si comunicari. – Satu Mare. – S. 69–81.
- 1978 Epoca bronzului in Nord-vestul Transilvaniei. – București. – 108 s.
- Верняковић К.*
- 1961 Hromadné nalezky z doby bronzovej z uzemia na pravom brehu Hornej Tisy (Zakarpatska oblast USSR) // Studijne zvesti AU SAV. – Č. 4. – S. 12–38.
- Eisner J.*
- 1933 Slovensko v praveku. – Bratislava. – 380 s.
- Foltiny S.*
- 1955 Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens // Antiquitas – R 2/1. – S. 74–93.
- Josa A.*
- 1965 Bronzkori halmazleletek (Kemenczei Tibor értékelesevel) // A Nyiregyhazai Jósa András Muzeum Evkönyve. – VI. – S. 27–42.
- Kemenczei T.*
- 1984 Die Spätbronzezeit Nordostungarns. – Budapest. – 432 s.
- Mozsolics A.*
- 1966 Bronzefunde des Karpatenbeckens. – Budapest. – 289 s.
- Novotna M.*
- 1970 Die Bronzefunde in der Slowakei. Spätbronzezeit. – Bratislava. – 194 s.
- Pastor J.*
- 1951 Bronzovy poklad z Maleho Horeša na Slovensku // Archeologicke Rozhledy. – III. – 2–3. – S. 74–112.
- Sulimirski T.*
- 1938 Brazowy skarb z Niedzielisk, pow. Przemyślany // Swiatowit. – XVII. – S. 255–282.

Pavlo PENYAK

THREE BRONZE HOARDS FROM TRANSCARPATHIAN REGION

The article deals with three hoards from the Transcarpathian Museum of Local Lore. These hoards were discovered near villages Vary and Velyka Bigan' (Beregovo district) and Mukachevo. The hoard from Vary is dated by the author back to the end of Bronze Age – the beginning of Iron age (XII–XI c. B.C.); the hoard from Velyka Bigan' – to the end of period C – the beginning of period D of Bronze Age (end of XIII – beginning of XII c. B.C.); the hoard from Mukachevo – to Iron Age (XI–X c. B.C.).